

Soitinten nimitykset Mikael Agricolan teoksissa

KAISA HÄKKINEN

1 Käännöstä, käännöksen käännöstä, käännöksen käännöksen käännöstä...

Soitto, laulu ja tanssi ovat kautta aikojen olleet osa ihmisten elämää ja varsinkin sen juhlahetkiä, ja niillä on ollut omat tärkeät roolinsa myös eri aikojen ja eri kulttuurien jumalanpalvelusmenoissa. Musiikki ja sen esittämisessä käytetyt instrumentit ovat kuitenkin aikojen kuluessa suuresti muuttuneet. Tämä heijastuu konkreettisella tavalla kristikunnan vanhimmassa kirjassa *Raamatussa* ja sen erikielisissä ja eri-ikäisissä käännöksissä.

Suomen kirjakielen isä, 1500-luvun puolivaiheilla elänyt ja vaikuttanut Mikael Agricola ei hyvästä yrityksestään huolimatta onnistunut suomentamaan koko *Raamattua*, mutta hänenkin teoksissaan¹ mainitaan useita soittimia. Pelkän nimityksen perusteella ei kuitenkaan voi aina tietää, mistä soittimesta on alun perin ollut kysymys. Osa Agricolan käyttämistä sanoista on nykysuomessa tuntemattomia, eivätkä sellaisetkaan sanat, jotka ovat edelleen käytössä, kaikissa tapauksissa merkitse enää sitä samaa soitinta, mitä ne merkitsivät Agricolan kielessä.

Tulkintavaikeuksien syynä ovat suomen kielen kehityksen lisäksi kulttuurien väliset erot. Eri osissa maailmaa on käytetty erilaisia soittimia, ja samojenkin soittimien kehitys on voinut kulkea eri suuntiin ja eri tahtiin esimerkiksi sen mukaan, millaisia materiaaleja ja tekniikoita on ollut tarjolla soitinten rakentamisessa. Uudempien aikojen soitinmaailmasta ei useinkaan löydy tarkkaa vastinetta entisajan instrumenteille ja niiden nimityksille, eikä nykyisten nimien käyttäminen laukaise lukijan tai kuulijan mielessä sitä samaa ensyklopedisen tiedon yhdistelmää, joka tekstissä mainitun instrumentin nimitykseen on alun perin kytkeytynyt.

Raamatun tekstit ovat syntyneet pitkän ajan kuluessa, ja vain uusimmat niistä on kirjoitettu muistiin jo omana syntyäikanaan. *Vanhan testamentin* vanhimmat kirjalli-

---

1. Agricolan kaikki suomenkieliset teokset on koottu kolmiosaiseksi näköispainokseksi, jonka sisältöä on selostettu tämän artikkelin lähdeluettelossa.

set katkelmat juontuvat ajalta runsaat tuhat vuotta ennen ajanlaskun alkua, ja niissä kuvatut asiat ja tapahtumat ovat osittain vielä paljon vanhempia. Ensi alkuun raamatullisia kertomuksia siirrettiin sukupolvelta toiselle suullisena traditiona, ja todennäköisesti jo tässä esikirjallisessa vaiheessa kerrotut tekstit ovat sisältäneet osia, joiden täsmällinen merkitys on ollut oman aikansa ihmisille hämärä.

Vanhaksi testamentiksi nimitetyn kirjakokoelman vanhimmat käännökset on tehty Pyhällä maalla noin puoli vuosituhatta ennen ajanlaskun alkua, jolloin heprea alkoi menettää merkitystään jokapäiväisenä käyttökielenä (Montagu 2002: 2). Sen korvasi sukukieli aramea, josta tuli israelilaisten yhteinen kieli Babylonian vankeuden aikana ja jolle pyhiä tekstejä olosuhteiden pakosta jouduttiin suullisesti kääntämään. Nämä kirjoitettiin kuitenkin muistiin vasta Jerusalemin tempppelin hävityksen eli vuoden 70 jälkeen, kun niiden muistinvaraiseksi säilyttämiseksi tarvittavaa papistoa ei enää ollut.

Hepreankielisen standardiversion *Vanhan testamentin* teksteistä viimeistelivät noin sata vuotta myöhemmin opilliseen perinteeseen perehtyneet opettajat eli rabbit. Vanhin säilynyt käsikirjoitus on kuitenkin vasta vuoden 900 tienoilta. *Vanhan testamentin* vanhin tunnettu kirjallinen versio onkin kreikankielinen käännös, joka legendan mukaan tehtiin Aleksandriassa vuoden 250 tienoilla ennen ajanlaskun alkua Egyptin kuninkaan Ptolemaios Filadelfoksen toimeksiannosta. Kääntäjien lukumäärän mukaan käännös sai nimen *Septuaginta* eli 'seitsemänkymmentä' (vakiintunut lyhenne LXX). Senkään alkuperäinen käsikirjoitus ei ole säilynyt. Myös kanoniseksi määritellyn kirjakokoelman ulkopuolelle jätettyjen ns. apokryfikirjojen vanhin tunnettu teksti on kreikankielinen.

Uuden testamentin kirjoittaminen alkoi vasta sisällön ehdoilla eli kristillisellä ajalla. Sen jotkin osat on ilmeisesti alkuaan kirjoitettu arameaksi, mutta ne ovat säilyneet vain kreikankielisessä muodossaan. Niissä käytetty kieli ei ole klassista kreikkaa vaan tuon ajan kreikan yleiskieltä (*koinē*), jolla *Uusi testamentti* muutenkin on pääosin laadittu.

Yleisesti tunnetuksi koko *Raamattu* on tullut Länsi-Euroopan roomalaiskatolisella alueella vasta latinankielisenä käännöksenä, jonka viimeisteli Hieronymus avustajineen noin vuonna 405. Tästä käännöksestä, joka tunnetaan nimellä *Versio Vulgata*, tuli useimpien myöhempien käännösten alkuteksti.

Pyhien tekstien kääntämisessä oli pyrittävä mahdollisimman suureen tarkkuuteen (esim. Itkonen-Kaila 1997: 71–73), mutta vaatimus ei kohdistunut yhtäläisenä tekstin kaikkiin osiin. Keskeistä oli asiasisältö ja tekstin funktio, mutta marginaalisempien yksityiskohtien, esimerkiksi luonnon, kasvien, eläinten ja arkisten esineiden kohdalla liikkumavara oli suurempi. Vastaavalla tavalla esimerkiksi kristillisessä kuvataiteessa on pidetty mahdollisena sopeuttaa kuvattujen ihmisten ulkomuoto, vaatetus ja ympäristö taiteilijan oman aikakauden mukaisiksi. Joskus tarkkuudesta tinkiminen on ollut välttämätöntä jo sen takia, että teksteissä mainitut olennot, asiat ja esineet ovat olleet liian vieraita ja puutteellisesti tunnettuja maantieteellisen, kulttuurisen tai ajallisen etäisyyden takia. Soitinten nimitykset ovat tästä erinomainen esimerkki.

2 Soittimet Raamatun eri osissa

Soittimia koskevat maininnat eivät jakaudu tasaisesti kautta koko *Raamatun*. *Uudessa testamentissa* niiden määrä on olennaisesti vähäisempi kuin *Vanhassa testamentissa*. Tämä ero johtuu sekä kuvatuista tapahtumista että sanallisen opin osuuden korostumisesta kirjakokoelman loppuosassa. *Vanhan testamentin* alkuosassa useimmiten mainittu soitin on merkinannoissa käytetty torvi, mutta juhla- ja vapaahetkien kuvauksissa esiintyy myös joukko laulun ja tanssin säestämiseksi tarvittavia soittimia. Samuelin kirjoissa ja Aikakirjoissa on mainintoja musiikista suhteellisen runsaasti, mutta kaikkein eniten niitä on aivan odotuksenmukaisesti psalmeissa. Myös Jesajan, Jeremian ja Danielin kirjoissa on useita soittimista kertovia kohtia, mutta näiden jälkeen tulevissa *Raamatun* osissa niitä on vähemmän. *Uudessa testamentissa* soittimet ovat jo selvästi marginaalissa Ilmestyskirjaa lukuun ottamatta.²

Koska Agricolan tuotanto ei kattanut koko *Raamattua*, monet *Vanhan testamentin* soittimia koskevat maininnat jäivät pois hänen suomennoksistaan. Esimerkiksi Samuelin kirjoista ei yksikään instrumentti ole sattunut mukaan Agricolan käännöksiin, vaikka Agricola onkin suomentanut teksteistä joitakin osia. Loistavan poikkeuksen muodostavat taaskin psalmit, jotka sisältyvät kaikki Agricolan tuotantoon, osa kahteenkin kertaan. Vuonna 1544 julkaistussa *Rukouskirjassa* on psalmeja kaikkiaan 40, ja *Psalttari* kokonaisuudessaan on ilmestynyt yhtenä niteenä ja esipuheilla varustettuna vuonna 1551. Muista Agricolan kääntämistä *Vanhan testamentin* osista löytyy soittimia käsitteleviä kohtia vain runsaat parikymmentä.

Soitinten nimien tulkinnessa on muistettava *Vanhan testamentin* alkukieli. Alkuperäisimmät nimet ovat olleet hepreankielisiä, ja niiden kääntämisen kanssa joutuivat tuskailemaan jo vanhimpien aramealaisten käännösten ja *Septuagintan* tekijät. Tulkin- taongelmia lisäsi se, että heprean vanhassa kirjoitussysteemissä oli merkitty näkyviin vain konsonantit, ja sama teksti saatettiin vokalisoida ja ymmärtää monella eri tavalla. Näin on mitä ilmeisintä, että ensimmäiset käännösvirheetkin tehtiin jo kauan ennen ajanlaskun alkua.

Mikael Agricola ei tiettävästi osannut hepreaa (esim. Heininen 2007: 362, 363), joten hän ei voinut itsenäisesti kääntää *Vanhan testamentin* osia suoraan alkukielestä eikä tarkistaa yksityiskohtia sellaisissa tapauksissa, joissa hänen muunkieliset lähteensä olivat keskenään eri kannalla. Yhtenä keskeisenä lähteenä hän on kuitenkin *Vanhaa testamenttia* kääntäessään käyttänyt Sebastian Münsterin *Raamattua*, jossa heprean- kielisen tekstin rinnalla on latinankielinen käännös (Heininen mts. 321).

Jos *Raamattua* lukee alusta alkaen, ensimmäiset soittimet tulevat vastaan Ensimmäisen Mooseksen kirjan eli Genesiksen luvussa 4:(21), jossa *Vulgatan* mukaan paimentolaisten kantaisän Jabelin veli Jubal *ipse fuit pater canentium cithara et organo*.³

2. Jeremy Montagu (2002) on liittänyt *Raamatun* soittimia käsittelevään tutkimukseensa yksityiskohtaisen indeksin eri kohdissa mainituista soittimista. *Vanhan testamentin* osalta vastaavat tiedot löytyvät Eino Kolarin väitöskirjasta (1947).

3. Esimerkin idea perustuu Montagun esitykseen, jota tässä on kehitelty edelleen. Myös artikkelissa mainitut heprean- ja kreikankielisten soittimien nimet ja instrumenttien kuvaukset perustuvat Montagun teokseen.

Nykyisen raamatunsuomennoksen mukaan *häne*stä tuli ensimmäinen harpun- ja huilunsoittaja. Hepreankielisessä tekstissä ensimmäinen soitin on *kinnōr* ja jälkimmäinen *‘ūgāv*. *Septuagintassa* soittimet ovat *psaltērion* ja *kithara*, tässä järjestyksessä.

Vaikka hepreankielinen teksti ei säilyneessä asussaan ole aidosti *Vanhan testamentin* alkuteksti, sen on tässä yhteydessä oletettava edustavan alkuperäisintä kantaa jo esihistoriallisen sisältönsä vuoksi. Heprean *kinnōr* on siis *Vulgatassa* käännetty *citharaksi*, joka nykysuomalaisen mielessä helposti assosioituu *kitaraan*. Tämä vie kuitenkin väärille jäljille, kuten jäljempänä käy ilmi. Sama soitin mainitaan 1. Samuelin kirjassa (16:16), ja tässä kohdin hepreankielisen lauseen predikaatista voi päätellä, että kysymyksessä on jokin näppäilysoitin. *Septuagintan psaltērion* eli suomalaisittain *psalttari* viittaa katkaistun kolmion muotoiseen näppäilysoittimeen, eräänlaiseen harppuun, jota antiikin kreikkalaiset käyttivät laulujen säestämässä, mutta on aivan toinen kysymys, millaista soitinta paimentolaisten kantaisät käyttivät tuhansia vuosia aikaisemmin. Myöhemmin *psalttariksi* nimitettyä sitran tapaista näppäilysoitinta ei ainakaan tunnettu Pyhällä maalla tai Euroopassa vielä sinä raamatullisena aikana, jota kyseinen teksti kuvaa.

Martin Luther ei vuoden 1545 *Raamatussaan* noudattanut tarkkaan mitään edellä mainituista lähteistä. Hän kirjoitti, että Jubalista ”sind herkomen die Geiger vnd Pfeiffer”, siis ovat syntyisin ’viuluniekat ja huilunsoittajat’. Lutherin ajan viulu tai oikeammin *gīga* ei ollut samanlainen kuin nykyviulu, mutta jousella soitettava kielisoitin se oli joka tapauksessa, sillä soittimen nimi *Geige*, joka juontuu edestakaista liikettä merkitsevistä verbistä, viittaa sananmukaisesti jousen käyttöön (Kluge & Mitzka 1960 s. v. *Geige*).

Agricola käänsi vastaavan kohdan *Messun* yhteydessä julkaistuissa *Vanhan testamentin* lukukappaleissa (III: 137). Hän pysyi ensimmäisen soittimen kohdalla näppäilylinjalla ja kirjoitti suomennoksessaan Jubalista, josta ”ne tulit jotka *kanteleet* ja *huilut* pitelit”. Kuten edellä olevasta *Raamatun* sitaatista näkyy, Agricolan *kantele* on vaihtunut nykysuomennoksessa *harppuun*. Sen sijaan *huilu* on säilynyt.

Jälkimmäisen soittimen kohdalla vastaavuussuhteet eivät ole sen selkeämmät. Heprean *‘ūgāv* on *Septuagintassa* käännetty sanalla *kithara*, joka juontuu persian sanasta *sihtar*. Se tarkoitti muinaiskreikassa lyyran⁴ tapaista, laajalla kaikupohjalla varustettua, otelaudatonta kielisoitinta, joka oli aivan eri soitin kuin nykyisin tunnettu, luutusta kehitetty kitara, vaikka nimi onkin yhteinen. Lutherin ’viulu’ on myös kielisoitin, mutta muuta yhteyttä soittimien välillä ei sitten löydykään. Joka tapauksessa *Septuagintassa* on mainittu kaksi kielisoitinta eikä yhtään puhallinta, joten se poikkeaa muista teksteistä.

Vulgatan organon näyttäisi viittaavan urkuihin, mutta näin ei sanaa voi näin vanhassa tekstissä muitta mutkitta tulkita. Ensimmäisen kehittyneen urkusoittimen rakensi aleksandrialainen Ktesibios noin vuonna 250 ennen ajanlaskun alkua. Oikeita ur-

---

4. Kaikissa lyyrasoittimissa on kaksi kaikupohjaan kiinnitettyä tukipuuta, joita yhdistää yläpäästä poikittainen puu, ns. kamana. Vanhassa kuvamateriaalissa ja arkeologisissa löydöissä kaikupohja ja ääniaukko eivät välttämättä ole mukana. Hyvä esittely lyyrasoittimista sekä lyyran suhteesta harppuun on Kolari 1947: 71–72 (ks. myös Leisiö 1997, erit. 14, 25, 27–31).

kuja ei siis ollut olemassa vielä kyseisen raamatullisen tekstin syntyaikana, vaikka *Vulgatan* kääntämisen aikana niitä jo olikin, ei tosin vielä kirkoissa. Sen sijaan on mahdollista ajatella sanan viittaavan jonkinlaiseen urkujen esihistorialliseen edeltäjään, panhuilun tapaiseen vanhakantaiseen puhallinsoittimeen. Juuri tähän ajatukseen perustuu *organon*-sanan tulkitseminen ’huiluksi’. Heprean *‘ūgāv* on siis jonkin puupuhaltimen nimitys. Sana on *Raamatussakin* harvinainen, sillä yleensä huilua merkitsevä heprean sana on *hālil*.

Raamatussa ja sen erikielisissä käännösversioissa mainittujen soitinten nimitysten kääntäminen ja tulkitseminen on hankalaa, koska soittimia ei yleensä kuvata mitenkään, ainoastaan mainitaan ja joissakin tapauksissa vain muutaman harvan kerran. Näin ollen esiintymisyhteydestäkään ei useimmiten voi tehdä tarkkoja päätelmiä soittimen lajista ja ominaisuuksista. Joskus soittimen ääntä tai käyttötapaa kuvaava sana, esimerkiksi ’helinä’, ’näppäillä’, ’puhaltaa’ tms., antaa osviittaa siitä, minkä tyyppisestä instrumentista on kysymys. Agricolan käyttämiä soittimien nimityksiä tulkittaessa on lisävaikeutena se, että mahdollisten lähtötekstien välillä on eroja, mutta siitä ei ole yksityiskohtaista tietoa, minkä tekstin Agricola milloinkin on todella valinnut esikuvakseen.

3 Agricolan kaksi kärjessä: pasuuna ja kantele

Agricolan teoksista löytyy parisenkymmentä eri lekseemiä, joiden voidaan katsoa viittaavan jonkinlaisiin soittimiin. Muutaman sanan merkitys on siinä määrin epäselvä, että aivan tarkkaa määrää on mahdotonta ilmoittaa. Tähän ongelmaan palaan jäljempänä. Soittimiakaan ei ole aivan helppo rajata. Onko esimerkiksi hevosten valjaisiin tai papin pukuun ripustettu helisevä tiuku soitin vai ei?

Esiintymien määrän perusteella kaksi soitinta on selvästi yli muiden. Kaikkein yleisin on *basu(u)na* tai *pasu(u)na*, joka on mainittu yli 50 kertaa. Hyvänä kakkosena *pasuunan* jälkeen tulee *kantele*, jonka esiintymiä on yli 40. Aivan tarkalla esiintymien määrällä ei ole merkitystä, koska joukossa on muutamia saman sanan toistoja, ensin tekstissä ja sitten reuna- tai loppuhuomautuksessa.

Pasuuna-sanasta on Agricolalla sekä *p*- että *b*-alkuisia esiintymiä. Se on lainaa varhaisuusruotsin sanasta *basun*, joka juontuu alasaksan kautta latinan sanasta *bucina* ’signaalitorvi’ (Streng 1915: 146; SAOB s.v. *basun*). Sananalkuinen konsonantti on siis alun perin ollut soinnillinen *b*. Sen muuttuminen soinnittomaksi osassa esiintymiä kertoo siitä, että sana on jo ehtinyt mukautua suomalaiseen puhekieleen. Ilmeisesti se onkin lainattu jo ennen Agricolan suomennostyön alkua. Samaa suuntaa viittaa myös sanan esiintyminen Agricolan käännöksistä riippumattomassa, viimeistään vuonna 1546 valmistuneessa Westhin koodeksissa⁵.

Toisen tavun vokaalin pituudesta Agricolan kielessä on mahdotonta sanoa mitään varmaa, sillä pitkiä vokaaleja ei 1500-luvun kirjakielessä useimmiten merkitty ensitavua kauempana eikä aina ensitavussakaan. Pituus on vaihdellut uudemmassakin kirja-

5. Koodeksi on julkaistu *Suomen kielen muistomerkkejä* -sarjan (SKM) osassa I rinnakkain eräiden muiden vastaavansisältöisten tekstien kanssa.

kielessä, sillä vuoden 1933 käännöksessä *pasuna* on kirjoitettu systemaattisesti lyhytvokaalisena, vaikka nykyään sanaan onkin vakiinnutettu pitkä *u*-vokaali.

Nykysuomalaiselle tulee *pasuuna*-sanasta ensimmäisenä mieleen vetopasuuna, mutta tällaista instrumenttia ei ollut olemassa vielä *Raamatun* uusimpienkaan osien kirjoittamisen aikana. Vanhimmat, yksinkertaisimmat, sormiaukottomat pasuunat ovat olleet yhtä kappaletta, joten niillä ei ole voinut soittaa varsinaisia sävelmiä.⁶ Pasuunasta on mainintoja *Vanhan testamentin* vanhimmista osista alkaen. Agricolan teksteissä eniten ja tiheimmin niitä on kuitenkin aivan *Uuden testamentin* lopussa, Johanneksen ilmestyksissä, joissa seitsemällä pasuunaa soittavalla enkelillä on tärkeä rooli. Näihin pasuunoihin palaan erikseen artikkelin loppupuolella, jossa vertaan Agricolan suomennosta uusimpiin käännöksiin.

Pasuunaksi nimitetyn puhaltimen esiintyminen *Raamatun* vanhimmista osista antaa aiheen olettaa, että kysymyksessä on todella vanhakantainen soitintyyppi. Hebreassa vastaavissa kohdissa on usein *šōfār*. Se tarkoittaa alun perin oinaan sarvesta valmistettua torvea, jota käytettiin erityisesti sota- tai merkinantotorvena. Vastaavanlainen sarvipasuuna on rituaalisessa käytössä edelleenkin. Muutamissa kohdin puhaltimen alkuperäinen materiaali on tuotu eksplisiittisesti ilmi, kun sen synonyymina on käytetty sanaa *jōvél* 'oinas' (2. Moos. 19:13). Agricolalla on vastaavassa kohdassa sama *pasuuna* kuin hänellä on *šōfārin* vastineena, mutta uusimmassa *Raamatun* suomennoksessa puhutaan tarkemmin alkutekstiä mukaillen *oinaansarvesta*. *Oinas* tarkoittaa samaa kuin *pässi*, mutta kun *oinas* ei nykysuomessa ole minkään arkisen kotieläimen varsinainen nimi, sana kuulostaa runollisemmalta ja hengelliseen tekstiin sopivammalta kuin *pässi*. *Oinas*-sana on esiintynyt kirjakielessä Agricolasta ja Westhin koodeksista alkaen, mutta *pässi*-sanaa ei vielä esiinny lainkaan 1500-luvun kirjallisuudessa, vaan se tulee suomen kirjakieleen vasta Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637.

Pasuuna mainitaan yleensä aivan odotuksenmukaisesti yhteyksissä, jossa on pikemmin kysymys hälytyksestä tai merkksioitosta kuin varsinaisesta musiikista:

- (1) A-I-120-[Joel-2:1]⁷ Soijttakat *Basunall* Zionisa / hwtaecat minun pyhen woren päällä / Wapitzkat caiki Maan asuiamet / sille Herran päijue tulepi / ia ombi iuri lesne /
A-II-684-[Ilm-8:6] Ja ne seitzemen Engelite ninen seitzemen *Basunan* cansa Hangitzit heidhens *Basunilla* soittaman

Sen sijaan kanteleen soitosta mainitaan erityisesti sellaisissa kohdissa, joissa puhutaan ylistyksestä, laulusta, soittamisesta ja usein myös tanssista.

- (2) A-III-431-[Ps-147:7] Woroin weisacat HERRALLE kijtossanalla / ia weisatca meiden HERRALLEN *Candelella*

---

6. Tuore esimerkki tällaisesta yhden äänen torvesta on Etelä-Afrikassa kesällä 2010 järjestettyjen jalkapallon maailmanmestaruuskisojen aikana maailmanlaajuiseen kuuluisuuteen kohonnut vuvuzela.

7. Esimerkkien lähde on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen sähköinen Vanhan suomen korpus. Koska Agricolan aikana *Raamatussa* ei vielä ollut numeroituja jakeita, lähdeviitteisiin on löytämisen helpottamiseksi lisätty hakasulkeisiin viittaukset nykyisen *Raamatun* vastaaviin kohtiin.

A-III-434-[Ps-149:3] Heiden pite Tantzis henen Nimens kijttemen / Trumbuille ia *Candeleille* heiden pite henelle leikitzemen

Suomalaisista kansanrunoista tunnettu kantele tuntuu sopivan huonosti *Raamatun* maailmaan. Niinpä onkin syytä olettaa, että Agricola on korvannut itselleen ja muille suomalaisille tutulla Väinämöisen instrumentilla jonkin toisen soittimen. Edellä toteisin jo Genesisksen ensimmäisiä instrumentteja esittelevässä kohdassa, että siinä kohdin on nykysuomennoksessa *kanteleen* paikalla *harppu* ja hepreankielisessä alkutekstissä *kinnör*. *Raamatun* soittimia tutkineet Bathja Bayer ja Jeremy Montagu ovat kuitenkin monen muun aiemman tutkijan ohella päätyneet siihen, ettei heprean *kinnör* ole todennäköisesti alun perin tarkoittanut harppua vaan pikemmin jonkinlaista lyyraa (Montagu 2002: 11–13). Sekä arkeologiset löydöt että *Raamatun* maista säilynyt vanha kuvamateriaali viittaavat siihen, että otelaudaton, kaikupohjalla varustettu lyyra (= *Vulgatan cithara*) on ollut alueella vallitseva soitin *Raamatun* tekstien syntyaikoina, kun taas harppua käytettiin Egyptissä ja Mesopotamiassa. Joka tapauksessa *kinnör*-sanan merkitys on aikojen kuluessa muuttunut, sillä nykyhepreassa se merkitsee viulua.

Kantele-sanan alkuperästä ei ole täyttä selvyyttä. Sille on esitetty balttilaista lainatymologiaa (ks. esim. SSA s. v. *kantele*), mutta toisaalta se on mahdollista tulkita myös omaperäisen *kansi*-sanan johdokseksi. Koska *kanteleen* tyyppisiä soittimia tunnetaan myös muualta kuin suomensukuisten kielten alueelta, on todennäköistä, että sekä soitin että sen nimitys ovat muualta lainattuja. Soitinten nimet ovat tyyppillisiä kulttuurisanoja, mutta sopeuttamisvaiheessa kansanetymologinen mukauttaminen omaan tuttuun sanastoon on aina mahdollista. Jos *kantele* on laina, se on joka tapauksessa melko vanha, sillä sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Agricolan aikana, jolloin sanojen ikää ja alkuperää ei vielä tieteellisesti osattu tutkia, se on ilmeisimmin katsottu kuuluvaksi omaan vanhaan perintösanastoon.

4 Agricolan muut puhallinsoittimet

Edellä mainitun *pasuunan* lisäksi Agricolan teksteissä mainitaan joukko muita puhallinsoittimia. Helposti tunnistettava instrumentin nimitys on *huilu*, joka mainitaan Agricolan teksteissä yhdeksän kertaa. Lisäksi on kolme mainintaa *huilunsoittajista*.

- (3) A-II- 485-[1Kor-14:7] Eikö se sis nin ole / nijse caluissa iotca Änen andauat / ia ei quitengan ole eleuet / ioco hen on *Huilu* eli Candele / coska eiuet he anna eritettu äände itzestens / quinga iocu taita sen tietä / mite *Huilulla* eli Candelella soitettu on?
A-II-708-[Ilm-18:22] Ja Candelein soittaiten Äni / ia Laulaiadhen / ia *huilunsoitaiadhen* / ia Basunaritten / ei pidhe enem in Sinusa cwluman

Yllättävällä tavalla edelliseen liittyvä soittimen nimitys on *urut*. Agricolan elinaikana ei tietävästi Turun tuomiokirkossa ollut urkuja, mutta ne tunnettiin kyllä jo esimerkiksi

Ruotsin puolella (tarkemmin Tuppurainen 2009). *Urut* mainitaan Agricolan teksteissä kahdessa kohdin.

- (4) A-III-200-[Ps-e:o] Sitelehin Leuitit / ioista mutomat Ouenwartiat olit / mutomat weisaiat / mutomat Papit / Monicadhot *vrgris* leikitit / pasunille soitit / Cymbelille cumisit / ia monet mwdh iloiset Juhlan menot pidhit.
A-I-223-[Ps-150:4] Kijttekhet hende culcoijsella / ja Tantzill / Kijttekhet hende harpunkielille / ja *wrgoilla*

Artikkelin alkupuolella totesin jo latinan *organum*-sanasta, että *Raamatun* teksteissä se ei viittaa nykyisin urkuina tunnettuun kirkkosoittimeen, vaan ehkä panhuilun tapaiseen urkujen esimuotoon. Agricolan *urkuihin* tämä sama pätee ainakin psalmissa 150, joka on alkuaan seipitetty urkujen keksimistä edeltävänä aikana. Itse asiassa tämä vahvistuukin, kun verrataan Agricolan jälkimmäistä esimerkkikohtaa saman kohdan toiseen käännökseen, joka löytyy Psalmtarista:

- (5) A-III-435-[Ps-150:4] Kijttekhet hende Trumbuilla ia Tantzilla / Kijttekhet hende Harpunkielille ia *Huilluilla*

Sen sijaan psalmtarin esipuheen osalta on vaikea tietää varmasti, mitä soitinta Agricola on ajatellut tekstiä kääntäessään. Agricolan käyttämä *urku*-sana on lainattu ruotsista. Lähtömuoto ei kuitenkaan ole nykyisin käytössä oleva *orgel*, vaan vanhempi, latinalaisperäinen *orgor* (SAOB s.v. *orgor*). Keskiajan ruotsissa sana on esiintynyt myös *u*-alkuisena, ja sitä on toisaalta käytetty merkityksessä 'huilu' latinan *organum*-sanan käännösvastineena, toisaalta omaan kieleen kotiutuneena urkujen nimityksenä (*vrgha*, *vrghonar*; *harpo oc orghor* 'cithara et organo'; Söderwall 1894 s. v. *orgha*). Ruotsista on luotettavia tietoja urkujen käytöstä 1300-luvulta lähtien, jolloin ainakin hyvien merireittien varrella olevassa Gotlannissa oli useita urkusoittimia (Tuppurainen 2009). Urkujen soittaminen on vanhassa ruotsissa voitu ilmaista *leka/spela i orgor* (tai *på o.*) ja tällainen esikuva voi hyvin selittää Agricolan oudonkööisen rektion *urguis leikitsit*. Psalmtarin esipuheella, jossa kyseinen ilmaus esiintyy, ei kuitenkaan ole suoraa vastinetta siinä ruotsalaisessa *Raamatussa*⁸, jota Agricola on käyttänyt esikuvanaan.

Voimakasäänisten, myöhempinä aikoina yleensä metallista valmistettujen puhaltimien yleisnimityksenä nykyään tunnettu *torvi* esiintyy Agricolan teoksissa ainoastaan kahdesti:

- (6) A-I-679 Mutta ette telle Elemelle eij ole ychteken wissi hetke / cosca henen echtonsa tule / ia rumihin wnhi adhista / iosta emme me hauaijtze / mutta silloin cosca sinun Engelis *toruella* / ne colluuet yleshäreyteten /
A-II-035-[Mt-6:2] Cosca sis sine annat Almusan / ele *toruella* soijta edhelles / ninquin ne wlcocullatut tekeuet Synagogisans / ia cathuin harois / että heiden pideis cunnioijtettaman Inhimisilde

8. Vuonna 1541 ilmestynyt ns. *Kustaa Vaasan Raamattu* (vakiintunut lyhenne GVB).

Ensimmäinen, *Rukouskirjassa* esiintyvä maininta ei perustu sellaisenaan *Raamattuun*, mutta asiayhteyden perusteella voi päätellä, että kysymys on siitä soittimesta, joka mainitaan 1. korinttilaiskirjeen 15. luvussa. Se on nykysuomennoksen mukaan (*viimeinen pasuuna*). Merkinantotorvia on *Raamatussa* karkeasti ottaen kahdenlaisia, joko yksinkertaiset, käyrät, sarvesta valmistetut pasuunat (*šōfār*) tai sitten pitkät, suorat metallitrumpetit (*hāsosērōt*).⁹ Aivan erityinen metallitrumpetti on hopeinen torvi, jollaisen valmistus kuvataan 4. Mooseksen kirjan luvussa 10. Hopeatorvia tehtiin kaksi, ja niitä saivat puhaltaa vain papit, Aaronin jälkeläiset. *Septuaginta* ja *Vulgata* eivät useimmiten anna tarkempaa vihjettä torven laadusta, sillä *Vanhan testamentin* puolella on hepreankieliseen tekstiin vertaamalla helppo osoittaa, että kreikan *salpinx* ja latinan *tuba* voivat viitata sekä sarvipasuunaan että trumpettiin. Joissakin tapauksissa, kuten psalmissa 98:6, asiaa on selvennetty mainitsemalla ”tuuban” olevan taottu tai sarvesta tehty (*in tubis ductilibus, et voce tubae corneae*).

Sarvesta valmistetun pasuunan nimitykseksi *torvi* sopii Suomen oloissa oikein hyvin, sillä balttilaisperäinen *torvi* on etymologisesti samaa juurta kuin latinan *taurus* ’häikä’. Suomessa torvia on valmistettu esimerkiksi nautaeläinten sarvista (Leisiö 1983: 395 alk.). Myös pukinsarvia on käytetty yleisesti, mutta suomalaisen pässin eli oinaan vaatimattomat sarvet eivät ilmeisesti ole kelvanneet soittimien materiaaliksi.

Jälkimmäinen, Matteuksen evankeliumiin sisältyvä esimerkkilause viittaa selvästi maalliseen merkkisoihtoon. Evankeliumin kyseisessä kohdassa on *Vulgatan* mukaan kyseessä *tuba*, sen sijaan kreikankielisessä tekstissä ei varsinaisesti mainita mitään puhallinsoitinta, vaan vastaavassa kohdassa käytetään sitä verbiä, josta on muodostettu torvea merkitsevä *salpinx*. Myös Lutherilla on [pasuunan] puhaltamista merkitsevä verbi *posaunen*. Samantapainen käännösratkaisu on kyseisen kohdan nykysuomennoksessa ”älä *toitota* siitä niin kuin tekopyhät tekevät”.

Yhden kerran Agricolan tekstissä esiintyy *tromeetti*, joka on periaatteessa sama sana kuin nykysuomen *trumpetti*:

- (7) A-III-705-[Sef-1:16] Yxi Pasunan ia *Trometein* peiue / wastian nijte wahwoia Caupungita ia corkeit Linnioia wastian.

Kyseisessä kohdassa on hepreankielisessä tekstissä mainittu ainoastaan yksi puhallin, oinaansarvesta valmistettu pasuuna. Samoin on laita myös nykysuomennoksessa, jossa sama kohta kuuluu *pasuunan äänen ja sotahuudon päivä*. Agricola on mitä ilmeisimmin saanut *tromeettinsa* Lutherilta, sillä vastaava saksankielinen teksti kuuluu *ein Tag der Posaunen und Trommeten*. Trumpetin käyttöön viittaa myös *Kustaa Vaasan Raamattu* (*trwmmeten*).

Kansanomaisuudessaan aivan poikkeuksellinen puhallinsoittimen nimi on Agricolan suomentamassa Hoosean kirjassa esiintyvä *luikkuri*.

9. Käytän tässä artikkelissa selvyiden vuoksi *pasuuna*- ja *trumpetti*-nimityksiä vanhojen raamatunsuomennosten tarpeisiin sopivan tilapäismääritelmän mukaan, koska tarkoitus on käsitellä vain *Raamatussa* mainittuja puhaltimia ja niiden nimityksiä. Kolarin (1947: 39) käyttämä yleisempi kahtiajako on ”Hörner und Trompeten”.

- (8) A-III-614-[Hos-5:8] Ja / Soittacat Basuna Gibeas / Ja / *Luickurita* Ramasa / Ja / Hwtacat Beth Auenis / toollapolen Beniamin. Sille Ephraim pite kylmille oleman Rangastos peiuene / Josta mine Israelin Sucukunnat vskolisesta warasin.

Kysymys on sotaisesta merkinannosta. Sekä Lutherin että Kustaa Vaasan *Raamatut* viittaavat nekin verbeillä trumpetin käyttöön (*Ja drometet zu Rama; Ja / trummeter i Rama*). Kuten Timo Leisiö (1983: 471–472) on osoittanut, *luikkuri* on suomalainen kansanomainen nimitys puiselle torvelle, jota voidaan pitää ulkomaisten metallitruumpeitten jäljennöksenä. Suomen murteissa *luikkuriksi* tai *luikuriksi* nimitetty torvi tunnetaan sekä Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä että Kannaksella.

5 Agricolan muut kielisoittimet

Agricolan mainitsemista kielisoittimista kanteleen jälkeen yleisin on *psalttari* (13 esiintymää). Kahdesti mainitaan myös *psalttarinleikki* eli psalttarin soitto. Agricolan teksti antaa myös hieman tietoa soittimen laadusta, sillä muutamissa kohdin psalttaria kuvataan kymmenkieliseksi.

- (9) A-I-199-[Ps-33:2] Kijtteket HERRA Candelejilla / ia weijsatkat henelle kymmenkielisille *Psaltarilla*.
A-I-223-[Ps-150:3] Kijtteket hende Pasunan soijtosa / kijtteket hende *psaltarille* / ja Candehehel

Psalttari näyttää siis ainakin joissakin tapauksissa olevan kymmenkielinen kielisoitin, mutta nimenomaan *Vanhan testamentin psalttariksi* nimitetyn soittimen tarkemmasta laadusta ei ole varmuutta. Agricolan käyttämä soittimen nimitys perustuu kreikan sanaan *psaltērion*, joka ei tietenkään voi olla *Vanhan testamentin* alkuperäistä sanastoa. Kuten jo artikkelin alussa totesin, kreikassa sana on merkinnyt eräänlaista harppua. Hepreaksi psalmeissa mainitun soittimen nimitys on *nēvāl*, ja usein sitäkin on arveltu jonkinlaiseksi harpuksi. Bathja Bayer ja Jeremy Montagu korostavat kuitenkin, ettei harppuja ilmeisestikään tunnettu eikä käytetty Pyhällä maalla *Raamatun* syntyaikoina. Näin ollen *nēvāl* voisi pikemmin olla jonkinlainen *kinnōria* suurempi lyyra. (Montagu 2002: 38–45.) Timo Leisiön (1997: 108) mukaan *nēvāl* voitaisiin tulkita kaariharpuksi.¹⁰

Myöhempinä aikoina *psalttariksi* on nimitetty sitran tai kanteleen tapaista soitinta, joka yleistyi Euroopassa keskiajalla ristiretkien myötä (Montagu 2002: 11). Siinä oli leveä ja matala laatikkomainen kaikukoppa ja sen päällä vaakasuorassa kielet, joita soitettiin joko sormin, kynsillä tai plektralla näppäilemällä. Tällaista psalttaria ei kuiten-

---

10. Lyyran ja harpun keskeinen ero on se, että lyyrassa on kaksi tukipuuta, joiden välissä kielet ovat rinnakkain kiinnitettyinä tukipuita yhdistävään kamanaan, mutta harpussa on vain yksi kaaren tai varren muotoinen tukipuu, johon kielet kiinnitetään alakain kaikukannen päälle (Leisiö 1997: 49–58).

kaan ollut olemassa psalmien syntyaikana, joten *Raamatun psalttari* tai heprean *nēvāl* eivät voi viitata siihen.¹¹

Ongelmallinen kohta on psalmissa 92, jossa *psalttarin* rinnalla on mainittu kymmenkielinen soitin ikään kuin erillisenä instrumenttina.

- (10) A-III-347-[Ps-92:4] *Kymmenenkielten* ia Psaltarin päle / leikitteis Candelein päle

”Kymmenkieli” ja psalttari on erotettu toisistaan myös vastaavassa hepreankielisessä tekstissä. Niissä toisissa psalmeissa (33 ja 144), joissa mainitaan psalttari ja kymmenen kieltä samassa yhteydessä, kymmenkielisyys voidaan ymmärtää psalttarin ominaisuudeksi. Joissakin käsikirjoituksissa tekstiin on lisätty kymmenkielisen instrumentin nimitykseksi *kinnōr* (Montagu 2002: 43). Tämän tulkinnan mukaan tekstissä puhuttaiisiin kahdesta erilaisesta lyyrasta, joista toiseen olisi alun perin viitattu kielten määrään perustuvalla kiertoilmauksella. Joissakin raamatunkäännöksissä ”kymmenkieli” on ymmärretty itsenäiseksi instrumentiksi, esimerkiksi *Vulgatan* hepreaan perustuvassa psalmikäännöksessä¹² (91: 4): ”*in decacordo et in psalterio in cantico in cithara.*” Samaan on päätynyt Luther: ”*auff den zehen Seiten vnd Psalter, Mit Spielen auff der Harffen.*“

Vastaavan tyyppinen ongelmakohta on Agricolan psalmin 6 esitysohjeissa:

- (11) A-III-219-[Ps-6:1] Daudin Psalmi edhelweisattapa *Cadhexan kielen* päle

Hepreankielisessä tekstissä on tällä kohdin monikkomuoto vaikeasti tulkittavasta sanasta *nēgīnā*. Bayerin ja Montagun mukaan sana on johdettavissa juuresta *ngn*, joka merkitsee koskettamista. Psalmeissa sen voi tulkita tarkoittavan (mitä tahansa) kielisoitinta, jota soitetaan koskettelemalla, tai se voi tarkoittaa soittamista yleisemmin, millä tahansa instrumentilla (Montagu 2002: 74–75). Psalmien esitysohjeet ovat äärimmäisen kiistanalaisia ja vaikeatulkintaisia. Agricola on voinut tässä kohdassa samoin kuin psalmin 12 samanlaisessa esitysohjeessa turvautua Lutheriin, jonka saksannoksessa kummankin puheena oleva psalmin kohdalla lukee *vor zu singen auff acht Seiten*. Sama heprean *nēgīnā* mainitaan myös psalmeissa 4, 54, 55, 61, 67 ja 76, ja näissä kohdin Luther puhuu yleisesti kielisoittimista (*auff Seitenspiel(en)* tai *auff eim Saitenspiel*). Agricola on kuitenkin kääntänyt vaihtelevasti: 4 *candelein kiellen päle*, 54 *candelein päle*, 55 *kielden päle*, 61 *candelein päle*, 67 *kieldein päle*, 76 *candelein päle*. Koska kantele on Agricolan useimmin mainitsema kielisoitin, on ymmärrettävää, että se on päässyt edustamaan kielisoittimia yleisesti.

Agricolan teksteissä ei kertaakaan esiinny *harppu*-nimistä soitinta, mutta psalmin 150 suomennoksessa mainitaan sekä *Rukouskirjassa* että *Psalttarissa harpункielet*:

- (12) A-I-223-[Ps-150:4] Kijtteket hende *harpunkielille* / ja wrgoilla

11. Myös kreikan *psaltērion* on lainattu *Vanhaan testamenttiin* Danielin kirjan arameankielisiin jaksoihin (Kolari 1947: 78–80), mutta nämä eivät ole mukana Agricolan suomennoksissa.

12. Tämä ei sisälly nykyiseen *Vulgataan*; toinen psalmien versio on *Septuaginta*n mukainen.

Nykyään *harppu*-tyyppistä sanaa voisi pitää kansainvälisenä kulttuurisanana (esim. ranskan *harpe*, italian *arpa*, englannin *harp*), mutta näin ei ole ollut laita vielä *Raamatun* uusimpienkaan tekstien syntyaikana. Sana on germaanista juurta, ja se perustuu alkuaan verbiin, joka on merkinnyt nyppimistä koukistetuin sormin. Sana on mainittu kirjallisissa lähteissä ensi kertaa Venantius Fortunatuksen teksteissä 500-luvulla, ja niiden mukaan *harpa* on ollut germaanibarbaareille ominainen soitin (esim. Kluge & Mitzka 1960 s. v. *Harfe*). Näin ollen on ymmärrettävää, ettei *Raamatun* alkuteksteissä tai vanhimmista käännöksissä esiinny mitään *harpa*-sanueeseen kuuluvaa soittimen nimitystä. Juuri kyseisessä psalmin kohdassa on kuitenkin ollut hyvä tilaisuus tuoda pakanallinen *harppu* pyhään tekstiin, sillä alkuteksteissä ja vanhimmista käännöksistä puhutaan vain [soittimen] kielistä, esimerkiksi *Vulgatassa chordis et organo*, jolloin lukija ja kääntäjä ovat voineet kuvitella kohtaan mitä tahansa sopivaa kielisoitinta. Lutherilla kohta kuuluu ”lobet jn mit Seiten vnd Pfeiffen”. Suomen kielen kannalta on huomattava *kieli*-sanan monitulkintaisuus: se voi tarkoittaa soittimen kielen lisäksi suussa olevaa kieltä, jota tarvitaan muun muassa laulamissa. Pelkän *kieli*-sanan käyttäminen jättäisi avoimeksi, onko kysymys laulamista vai soittamisesta. Soittimen mainitseminen poistaa tämän kielikohtaisen ongelman.

6 Agricolan lyömäsoittimet

Agricolan lyömäsoittimista yksiselitteisimmältä näyttää rumpu, tosin kirjoitettuna vierasperäiseen tapaan *trumpu*. Agricolan kääntämissä teksteissä rumpu mainitaan kahdeksan kertaa, ja useimmiten se näyttää liittyvän tanssiin ja ilonpitoon.

- (13) A-III-330-[Ps-81:3] Ottacat ne Psalmit ia toocat *Trummut* / Lustiliset Candellet Psaltarin cansa
A-III-434-[Ps-149:3] Heiden pite Tantzis henen Nimens kijttemen / *Trumbuille* ia Candeille heiden pite henelle leikitzemen

Hepreankielisissä tekstissä on kyseisissä kohdissa *tōf*, joka tarkoittaa pientä tamburiinin tapaista käsirumpua. Sellainen soveltui hyvin tanssin säestämiseen.

Muista poikkeava *trumpu*-sanan esiintymä on psalmissa 98, jossa ilmaistaan instrumentein ylistystä Jumalalle:

- (14) A-III-355-[Ps-98:7] *Trumbuin* ia Pasunain cansa / Ihastucat sen HERRAN Kuningan edes

Nykysuomennos antaa vihjeen siitä, että tässä tapauksessa *trumpu* ei olekaan ’rumpu’: ”*Vaskitorvin* ja oinaansarvin kohottakaa ylistyksenne Herralle, kuninkaalle!” Agricolalta ovat joko tilapäisesti menneet *trumpu* ja *trumpetti* sekaisin, tai sitten hän yksinkertaisesti tarkoittaa *trumpu*-sanalla rummun lisäksi myös metallista valmistettua tor-

vea. Etymologisesti tämä tulkinta on aivan ymmärrettävä, sillä molemmat sanat, sekä (*t*)*rumpu* että *trumpetti* (~ *tromeetti*) perustuvat germaaniseen sanavartaloon *trumba*, joka on voinut tarkoittaa monenlaista ja -suuruista putkea, lieriötä tai torvea. Myös nykysuomessa *rumpu* voi tarkoittaa putkea esimerkiksi *ojarummusta* puhuttaessa. Joka tapauksessa Lutherilla (Ps. 98:6) on kohdassa selvästi trumpetti (*Mit Drometen vnd Posauenen*), samoin *Kustaa Vaasan Raamatussa* (*medh trummeter och basuner*).

Tanssin rytmittämisessä tärkeä lyömäsoitin on symbaali. Koska soitin koostuu kahdesta vastakkain lyötävästä, kupin tai lautasen tapaisesta osasta, sanaa käytetään usein monikossa. Agricolan ”tsimbeli” esiintyy sekä yksikössä että monikossa. Soitin mainitaan omalla nimellään yhteensä neljä kertaa. Sanan kirjoitusasusta on huomattava, että Agricola käyttää poikkeuksellisesti *c*-kirjainta etuvokaalin edellä. Tässä yhteydessä se ei ilmeisestikään tarkoita lukutapaa [k], niin kuin takavokaalin edellä, vaan lukutapaa [ts] tai [s]. Vastaavanlainen kirjoituskäytäntö Agricolalla on myös eräissä muissa lainasanoissa (*cedri* ’setri’; *palaci* ’palatsi’).

- (15) A-I-224-[Ps-150:5] kijttekete hende kijmiseswellä *Cimbelill* / Kijttekete hende cumisewall *Cimbelill*
 A-III-200-[Ps-e:0] Sitelehin Leuitit / ioista mutomat Ouenwartiat olit / mutomat weisaiat / mutomat Papit / Monicadhot vrguis leikitzit / pasunille soitit / *Cymbelille* cumisit / ia monet mwdh iloiset Juhlan menot pidhit

Symbaali on voinut lainautua suomeen yhtä hyvin saksasta kuin ruotsistakin, sillä molemmissa sana on Agricolan aikana ollut *cymbal* (muinaisyksiläksassa *z-*; Kluge & Mitzka 1960 s. v. *Zimbel*). Alun perin sana juontuu kreikasta, josta *kýmbalon* on latinan (*cymbalum*) kautta levinnyt moniin muihin kieliin.

Psalmi 150 on Agricolan teoksissa käännetty kahdesti, ja *Psalttarin* käänös eroaa hieman *Rukouskirjan* käänösversiosta:

- (16) A-III-435-[Ps-150:5] Kijttekete hende kymiseuille *Culkuisilla* / kijttekete hende cumiseuilla *Cimbelille*

Psalttarissa on viidennen jakeen ensimmäisinä lyömäsoittimina mainittu *kulkuset*, ja vasta jälkimmäisessä kohdassa mainitaan *symbaalit*, ja tällä kertaa määritteen muodosta päätellen monikossa. Sekä hepreankielisen tekstin, *Septuagintan* että *Vulgatan* mukaan kysymyksessä on kuitenkin molemmissa kohdissa sama soitin. Viittaus erilaisiin ääniin selittyy yksinkertaisesti sillä tavoin, että symbaaleja oli erikokoisia ja näin ollen niistä lähtevät äänetkin olivat erilaisia. (Montagu 2002: 82–83.)

Kulkunen mainitaan Agricolan teksteissä yhteensä viisi kertaa joko asussa *kulkoinen* tai *kulkuinen*.

- (17) A-II-483-[1Kor-13:1] JOs mine Inhimisten ia Engelein Kielille puhuisin / ia ei olisi minulla Rackautta / nin mine olisiin quin helisepä Waski / taicka yxi kilisepä *Culcoinen*

Kulkunen on pientä kelloa tai tiukua merkitsevä, suomen murteissa yleisesti tunnettu sana, joka on todennäköisesti syntynyt ääntä jäljittelemällä. Myös skandinaavista lainaetymologiaa on pidetty mahdollisena. (Etymologioista tarkemmin esim. SSA s. v. *kulkunen*.) Tällöin sana olisi samaa juurta kuin ruotsin *klocka*. Agricolan käännöksiin sisältyvissä *Raamatun* kohdissa ei alun perin ole kysymys pienestä kellosta. Korinttilaiskirjeessä on sekä *Septuagintan* että *Vulgatan* mukaan puhe symbaalista. Samoin on laita *Psalmtarin* psalmin 150 viidennessä jakeessa, jonka odotuksenmukainen suomen-nos mainittiin esimerkkinä (15) jo edellä symbaalia käsiteltäessä.

Korinttilaiskirjeessä Agricolan esikuvana ovat ilmeisesti olleet Lutherin *eine klingende Schelle* ja *Kustaa Vaasan Raamatun een klingande bielra*. Sen sijaan psalmin 150 viidennessä jakeessa on molemmissa lähteissä selvästi symbaali (*mit hellen Cymbeln; medh klara cymbaler*), joten Agricolan ”kimisevillä kulkusilla” on ollut jokin muu esikuva¹³ tai sitten Agricola on tietoisesti käyttänyt *kulkusta* myös symbaalin nimityksenä, esimerkiksi sen perusteella, että 1. korinttilaiskirjeen *kulkaisen (bielra/Schelle)* on *Vulgatan* mukaan vanhastaan tiedetty olevan latinaksi *cymbalum*.

Kolmessa muussa *kulkusen* esiintymätapauksessa, kuten edellä olevassa esimerkissä (16) psalmin 150 neljännessä jakeessa, on vanhimpien tekstien mukaan yksiselitteisesti kysymyksessä se sama tamburiini, johon Agricolan teksteissä toisaalla (15) on viitattu sanalla *trumpu*. Myös Lutherilla ja *Kustaa Vaasan Raamatussa* on selvästi rumpu (*mit Paucken; medh trummor*). Muut vastaavanlaiset *kulkunen*-sanan esiintymät löytyvät psalmista 149(:3) ja Juditin kirjasta, jonka esimerkkiin palataan jäljempänä.

Kulkusen ja rummun yhdistäminen saattaisi olla siinä mielessä perusteltua, että tamburiinin kehään on voitu soiton tehostamiseksi kiinnittää pienen symbaalin tapaisia heliseviä levyjä. Joka tapauksessa Agricolan käyttämä sana antaa suomen murteiden näkökulmasta väärän kuvan alkuperäisestä soittimesta. Onomatopoeettista *kulkunen*-sanaa on vaikea ymmärtää rummun nimitykseksi.

Psalmin 150(:4) osalta mielenkiintoista on se, että Miles Coverdalen englanninkielisessä käännöksessä vuodelta 1535 (tarkemmin Montagu 2002: 82) on poikkeuksellisesti ja ilman mitään selvää syytä symbaalit (*cymbals*) sillä kohtaa, missä Agricolan *Rukouskirjassa* on *kulkoinen* (16). Kuten edellä on käynyt ilmi, Agricola on muissakin kohdissa saattanut käyttää *kulkusta* symbaalin nimityksenä. Lieneekö kysymyksessä sattuma vai yleisempikin harhakäsitys soittimen laadusta? Joka tapauksessa Agricolan *Psalmtarissa* saman kohdan soitin on alkutekstin mukainen *trumpu*:

(18) A-III-435-[Ps-150:4] Kijtteket hende *Trumbuilla* ia Tantzilla

---

13. Simo Heinisen mukaan [ennakkotieto psalmitekstien vertailevasta tutkimuksesta] selitystä ei löydy muistakaan Agricolan tässä kohdin käyttämistä lähteistä (Brunfels, Bugenhagen, Hieronymus, Münster).

Edellä käsiteltyn symbaaliin liittyy tavallaan myös ainutkertainen maininta lyömäsoittimesta nimeltä *kalkkala* tai *kalkkalo*. Se löytyy apokryfikirjoihin kuuluvasta Juditin kirjasta.

- (19) A-I-235-[Judit-16:2] RUpekat Herralle leickitzemen Culkuisilla / Ja weisacat Herralle *Calcaloilla* Weisakat henelle wsi Lauulu / Remukat / ia auxenhutakat henen Nimens

Kalkkala tai *kalkkalo* on etupäässä kaakkoismurteissa tunnettu sana, joka merkitsee jonkinlaista kelloa tai kulkusta (SMS s. v. *kalkkala* ja *kalkkalo*). Sana voi olla osittain onomatopoeettinen, mutta sen taustalla voi olla myös venäjän kelloa merkitsevä *kó-lokol* (SSA s. v. *kalkkala*). Sekä *Septuagintan* että *Vulgatan* mukaan kohdassa alun perin mainittu soitin on kuitenkin symbaali. Kuten jo edellä todettiin, saman jakeen ensimmäisen soittimen pitäisi olla rumpu. Näin ollen molemmat Agricolan *Rukouskirjan* kyseiseen kohtaan sisältyvät soittimennimitykset ovat harhaanjohtavia. Koska ne ovat olleet suomalaisesta kansankielestä saatuja murre sanoja, ne on aivan ilmeisesti myös ymmärretty murteiden mukaisella tavalla ja alkuperäisen tekstin kannalta väärin.

Ainutkertainen soittimeen viittaava *vaski*-sanan esiintymä löytyy 1. korinttilaiskirjeen 13. luvun alusta, jossa on kysymys psalmin 150 viidennen jakeen muunnelmasta (Montagu 2002: 122–123). Kirjeen nykysuomennoksen mukaan kohdassa mainitaan ”kumiseva *vaski* ja helisevä symbaali”, psalmissa on molemmissa kohdin *symbaali* (Ylistäkää häntä *symbaalien* helinällä, ylistäkää häntä riemukkain *symbaalein*).

- (20) A-II-483-[1Kor-13:1] JOs mine Inhimisten ia Engelein Kielille puhuisin / ia ei olisi minulla Rackautta / nin mine olisiin quin helisepä *Waski* / taicka yxi kilisepä Culcoinen.

Kirjeen kreikankielisessä alkutekstissä Agricolan *vaski*-sanaa edustaa *khalkos* ’kupari, pronssi’, sen sijaan psalmin *Septuaginta*-versiossa puhutaan symbaalista (*kymbalon*). Myös psalmin (150: 4) hepreankielisessä tekstissä on symbaaliin viittaava *tsältselim*. Korinttilaiskirjeen alkutekstissä on ilmeisen tarkoituksellisesti vaihdettu useissa yhteyksissä esiintyvä ja yleisesti tunnettu symbaali toiseen ja tehokkaampaan lyömäsoittimeen. Toisista yhteyksistä tiedetään, että kreikan *khalkos ekheion* ”soiva vaski” on tarkoittanut gongia tai gongin tapaan käytettyä kilpeä (Montagu 2002: 114–115), joten se on myös korinttilaiskirjeessä järkevä käännös. Vaski sinänsä ei soi, jollei siitä valmisteta soittimeksi sopivaa esinettä.

Kello-sanaa ei esiinny Agricolan raamatullisissa käännöksissä lainkaan, mutta se mainitaan kerran Matteuksen evankeliumiin liittyvässä reunahuomautuksessa, jossa selitetään hautajaisissa esiintyvien huilunsoittajien¹⁴ roolia:

14. Vanhimpia aikoja kuvaavissa *Raamatun* osissa huilu on ilojuhlien instrumentti, mutta uudemmissa osissa huilunsoitto liittyy surun ilmaisuun (Kolari 1947: 32–33).

- (21) A-II-047-[Mt-9:00] (Huilunsoittaiat) Jotca Wainaiten ia Rwmisten tykene leikitzit Ninquin nyt meidhen seas *kelloilla* soitetaan / ia peijaita weisataan.

Kellojen soittaminen viittaa tässä kohdin kirkonkelloihin. Lutherin vastaavassa reuna-
huomautuksessa ei ole kelloa merkitsevää substantiivivia, mutta siinä käytetty verbi viit-
taa kellojen soittoon (”Wie man bey vns *beleutet* vnd besinget die Todten”). Suomalais-
ten näkökulmasta itse sana *kello* juontuu jo esikristilliseltä ajalta. Se on vanha laina, ja
äännehistoriallisesti se on voinut lainautua yhtä hyvin kantagermaanista kuin kanta-
skandinaavistakin (LÄGLW II s. v. *kello*). Vanhaan lainautumiseen viittaa saman sanan
esiintyminen kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se ei välttämättä ole tarkoittanut
metallista valmistettua soittokehoa, sillä jopa kirkonkelloja on tehty puusta vielä uu-
dempinakin aikoina.

7 Täyttä hepreaa

Psalmien esitysohjeiden vaikeaselkoisuuteen on jo viitattu edellä. Ohjeista löytyy muu-
tampia kohtia, jotka ovat kaikkina aikoina muodostaneet kääntäjille lähes ylivoimaisen
esteen. Samoihin ongelmiin on törmännyt myös Agricola aikoinaan.

Psalmeissa 8, 81 ja 84 kehoitetaan veisaamaan laulu ”githithin päle”. Ilmauksen muo-
don perusteella voi epäillä *gittitin* tarkoittavan soitinta, sillä Agricola käyttää joskus
muidenkin soittimien soittamisesta vastaavanlaista lainaperäistä adpositioilmausta,
esim. *Rukouskirjassa mine weisan minun Candelen pälle* (A-I-322-[Hab-3:19]). Agri-
colan *päle* tai *pälle* voidaan periaatteessa lukea myös ’päällä’, mutta tulkintaa ’päälle’
puoltaa se, että myös vuoden 1642 *Raamatussa*, jossa vokaalien kirjoitustapa on jo käy-
tännöllisesti katsoen johdonmukainen, on sama ilmaus muodossa *Githithin päälle*. Itse
asiassa se esiintyy muuttamattomana vielä Antti Lizeliuksen ensimmäisessä *Raamatun*
laitoksessa 1758, mutta toiseen, vuonna 1776 ilmestyneeseen *Vanhaan kirkkoraamat-
tuun* Lizelius on korjannut muodoksi *päällä*. (Agricolan adpositiosta *päle* tarkemmin
Salmi (tulossa)).

- (22) A-III-222-[Ps-8:1] Daudin Psalmi / edhelweisattapa *Githithin päle*
A-III-330-[Ps-81:1] *Githithin päle* edelweisattapa / Assaphin

Arvoituksellinen sana on peräisin hepreasta, ja kun sen merkitys on ollut ja on edel-
leen aivan epäselvä, sitä on yleensä vanhimmissa käännöksissä kierrätetty sellaisenaan
tekstistä toiseen. Lutherin *Raamatussa* ratkaisu on *auff der Githith* ja *Kustaa Vaasan*
Raamatussa på Githith. Ei ole edes selvää, viittaako sana soittimeen vai ei, ja jos viit-
taa, niin millaiseen. Jeremy Montagu (2002) jättää *Raamatun* soittimia koskevassa tut-
kimuksessaan sanan kokonaan käsittelemättä. Uusimmassa raamatunsuomennoksessa
kohta on käännetty ”gatilaisilla soittimilla”. Arvoitukseksi jää, millaisia nämä soittimet
olisivat olleet. Gat oli filistealainen kaupunki, jota israelilaiset yrittivät valloittaa. Hep-
rean *gat*-sanan leksikaalinen merkitys on ’kuurna’. Tähän palaan vielä jäljempänä.

Toinen vastaavanlainen kohta löytyy psalmin 53 alusta. Tällä kertaa ongelmallinen ilmaus on *māhālat*, jolle ei ole esikuvaa Lutherilla eikä *Kustaa Vaasan Raamatussa*. Sama sana on hieman toisessa asussa myös psalmin 88 esitysohjeessa:

- (23) A-III-285-[Ps-53:1] Yxi Daudin Opetus / Choris edelweisattapa *Mahelathin* päle / worottain
A-III-338-[Ps-88:1] Yxi Corachin Lasten Psalmiweisu / edelweisattapa / *Machalitin* päle ninen Radholisten Heickoudhesta. Sen Esrahitin Hemanin Oppi.

Jeremy Montagu (2002: 48–50) on oletanut vastaavan heprean sanan perusmuodon olevan *māhōl*. Montagu toteaa *māhōl*-sanan esiintyvän useissa kohdin myös *Vanhan testamentin* varsinaisessa tekstissä,¹⁵ ja näissä se on sekä *Septuagintassa* että *Vulgatassa* käännetty ’tanssia’ merkitsevällä sanalla (*choros*). Joissakin kohdissa asiayhteys viittaisi kuitenkin siihen, että kysymyksessä voisi olla soitin. Tällainen on psalmissa 150(:4), jossa *māhōl* esiintyy osana instrumenttien luetteloa. Yleensä tässäkin kohdassa sanan on tulkittu viittaavan tanssiin, ja Agricola on samalla kannalla:

- (24) A-III-435-[Ps-150:4] Kijtteket hende Trumbuilla ia *Tantzilla*

Sanan juuri *hōl* tarkoittaa varsinaisesti pyörimistä, mutta Montagun mukaan sen voisi tulkita tarkoittavan myös ontoksi porattua, ja tältä pohjalta hän esittää mahdollisuuden, jonka mukaan *māhōl* voisi tarkoittaa jonkinlaista pilliä (Montagu 2002: 48). Toisaalta hän toteaa, että sanan perusmerkityksestä on helppo päästä myös tanssijoiden muodostamaan kehään.

Kolmas mystinen sana on *‘alamot*, jonka ainoa esiintymä Agricolalla on psalmin 46 alussa:

- (25) A-III-276-[Ps-46:1] Yxi Corachin Lasten Weisu / sijte Norudhesta / edelweisattapa / *Alamothin* päle

Tämä hepreankielinen sana esiintyy myös muualla *Vanhassa testamentissa*, mutta Agricola ei ole kääntänyt kyseisiä kohtia. Ensimmäisessä aikakirjassa (15:20) se tarkoittaa lyyran soittamista; nykyisen suomennoksen mukaan ”tuli soittaa lyyraa korkeassa äänialassa”. Koska soitin on tässä mainittu erikseen, *‘alamot* ei ilmeisestikään ole minäkään instrumentin nimitys. Käypä selitys on, että *‘alamot* perustuu heprean sanaan *‘alma*, joka merkitsee nuorta naista (Montagu 2002: 62). Näin ollen *‘alamot* viittaisi nuorelle naiselle tyypilliseen korkeaan ääneen eli sopraanoon.

15. Näistä useimpia ei sisälly Agricolan suomentamiin teksteihin, psalmeja 150 käsittelen erikseen.

8 Agricolan soitinperintö nykyisessä Raamatun suomennoksessa

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon hyväksymä uusin raamatun suomennos on otettu käyttöön vuonna 1992. Se ei aivan kaikilta osin ole suoraan vertailukelpoinen Agricolan tekstin kanssa, sillä esimerkiksi Agricolan suomentamille esipuheille ja reunahuomautuksille ei siinä ole vastineita eivätkä kaikki Agricolan suomentamat tekstit esimerkiksi *Rukouskirjassa* olleet suoraan *Raamatusta* peräisin. Tätä kautta vaille nykykielen vastinetta on jäänyt Agricolan *kello*, joka olisi edelleenkin aivan käypä sana samassa yhteydessä. Myöskään apokryfikirjoja ei nykyään sisälly varsinaiseen *Raamattuun*, mutta niistä on laadittu erillinen käännös. Mielenkiintoinen vertailukohta on vuonna 1973 ilmestynyt Jussi Aron käännös *Psalmit nykysuomeksi*, joka on uudestaan suomennettu suoraan hepreasta.¹⁶

Kaikkein parhaiten on Agricolan mainitsemista soittimista säilyttäneet nimensä *huilu*. Se on täysin ennallaan nykyisessä käännöksessä. Yksi Agricolan maininta *huilusta* (”Sinun pite iellensistuttaman winatarhat – – ia huilulla soitetan”) on poistettu Jeremian kirjasta (31:5) tekstinkohdan uudenlaisen tulkinnan myötä (”Sinä istutat taas viinitarhoja Samarian vuorille. Ne, jotka istuttavat, saavat myös korjata sadon.”), mutta tämä korjaus on tehty jo ensimmäiseen suomenkieliseen *Raamattuun* 1642. Kysymyksessä ei ole Agricolan oma käännösratkaisu, sillä hän on suomennoksessaan noudattanut Lutherin tai *Kustaa Vaasan Raamatun* tarjoamaa esikuvaa. Näissä molemmissa viitataan hepreankielisen alkutekstin mukaisesti verbin avulla huilunsoittoon (”vnd dazu pfeiffen”; ”och pipa ther til”).

Agricolan *urut* psalmissa 150 on asianmukaisesti korvattu *huilulla* niin kuin on tehty jo Agricolan omassakin tekstissä saman kohdan toisessa käännösversiossa. Täsmälleen samanlaisena on säilynyt myös ensimmäisen korinttilaiskirjeen helisevä *vaski*, joskin se on soittimen nimenä eräänlainen kiertoilmaus.

Käytännöllisesti katsoen samana on pysynyt myös Agricolan *symbaali*, joskin sanan vanhin kirjoitusasu (*cimbeli* tai *cymbeli*) on poikennut nykyisestä. Kehitys ei ole kulkenut suoraan nykymuotoon, sillä vielä vuoden 1933 suomennoksessa samoin kuin Jussi Aron kääntämissä psalmeissa puhutaan tarkemmin kreikan asua noudatellen *kymbaalista*. Parissa kohdin myös Agricolan *kulkunen* on muutettu myöhemmin *symbaaliksi*, ja samoin on käynyt Agricolan ainutkertaiselle *kalkkalolle*.

Hyvin säilynyt instrumentin nimitys on myös *rumpu*, jossa yleensä on muutettu vain Agricolan käyttämää kirjoitus- ja äänneasua (*trumbu*) suomalaisemmaksi. Ainoa kohta, jossa *trumpu* näyttää muuttuneen kokonaan toiseksi soittimeksi, on psalmissa 98. Siinä on jo vuoden 1642 *Raamatusta* lähtien ollut *vaskitorvi*. Kohdassa ei välttämättä ole kysymys Agricolan käännösvirheestä vaan yksinkertaisesti Agricolan ajan vierasperäisen sanaston vakiintumattomuudesta.

---

16. Aro oli mukana myös raamatunkäännöskomiteassa, mutta kuoli ennen työn valmistumista. Lopullinen, Suomen evankelis-luterilaisen kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos eroaa monin paikoin Aron käännöksestä.

Agricolan *kulkunen* on hajonnut kahdeksi eri instrumentiksi, sillä edellä mainitun *symbaalin* lisäksi sen paikalle on kolmessa kohden vaihtunut *rumpu*. Vuoden 1933 *Raamatussa* samoin kuin Aron psalmikäännöksessä on vastineena *vaskirumpu*.

Agricolan *kantele* on pitänyt pintansa vuoden 1933 *Raamattuun* ja Aron psalmisuomennokseen asti, mutta sen jälkeen se on saanut väistyä kokonaan. Uusimmassa *Raamatussa* on Agricolan *kanteleen* paikalla useimmiten *lyyra*, mutta kymmenkunta kertaa sen vastineena on *harppu*. Psalmien esitysohjeissa *kantele* on kuitenkin yleensä korvattu *kielisoittimella*.

Kanteleen kohtalon on kokenut myös *psalttari*. Sen tavallisin korvaaja on nykysuomennoksessa *harppu*, mutta psalmissa 71 sen paikalla esiintyy *lyyra*, ehkä siksi, että *harppu* mainitaan samassa jakeessa hieman jäljempänä Agricolan *kanteleen* vastineena. Aron suomennoksessa on *psalttarin* paikalla yleisemmin *kielisoittimet*, mutta Agricolan *kantele* on säilytetty. Psalmin 92 neljäs jae on nykysuomennoksessa rakennettu eri tavalla kuin Agricolan tekstissä, joten vastineet ja niiden järjestys jäävät epäselviksi:

- (26) A-III-347-[Ps-92:4] Kymmenenkielten ia *Psalтарin* päle / leikitteis Candelein päle
B1992 harpun ja *lyyran* sävelin, kymmenen kielen helkkyessä

Aron uusi suomennos suoraan hepreasta rinnastuu helpommin Agricolan käännökseen: *kymmenkielisellä harpulla ja kielisoittimella, kanteleen soidessa*. Kuten juuri edellä jo totesin psalmin 71 osalta, Agricolan *psalttari* on myös tässä korvattu *kielisoittimella*.

Agricolan kahdesti mainitsevat *harpunkielet* ovat uusimmassa suomennoksessa muuttuneet hieman hämmästyttävästi *luutuksi*. Vuoden 1933 käännöksessä puhuttiin tässäkin kohdin yleisesti *kielisoittimista*, kun taas Aron psalmikäännöksessä kohtaan on merkitty *jousisoittimet*. Arvoituksellinen ”kymmenkieli” on muuttunut tarkemmin määrittelemättömän kielisoittimen *kymmeneksi kieleksi*, sen sijaan vuoden 1933 käännöksessä on *kymmenkielinen soitin* ja Aron psalmisuomennoksessa *kymmenkielinen harppu*. Agricolan ”kahdeksankielistä” edustavat nykyään *kahdeksankieliset soittimet*, kun taas vuoden 1933 käännöksessä ja Aron psalmisuomennoksessa puhutaan pelkästään *kielisoittimista*.

Agricolan *luikkuria* on vastannut *vaskitorvi* vielä vuoden 1933 käännöksessä, mutta nykyään paikalla ei ole lainkaan puhaltimen nimitystä, vaan kohdassa puhutaan yleisemmin *hälytyksestä*. Agricolan ja vuoden 1642 *Biblian tromeetti* on muuttunut *vaskitorveksi* 1700-luvulla, mutta vuoden 1933 käännöksestä lähtien sen paikalla on ollut *sotahuuto*. Agricolan *torvi* Matteuksen evankeliumissa on säilynyt vuoden 1938 *Uuden testamentin* käännökseen asti, mutta uusimmassa suomennoksessa se on korvattu alkutekstiä paremmin vastaavalla *toitottamisella*. Agricolan *Rukouskirjan torvea*, joka herättää kuolleet unesta, edustaa nykyään viimeinen *pasuuna*.

Kaikkein monipuolisin vastineiden joukko löytyy Agricolan *pasuunan* jatkajista. Seitsemässä tapauksessa samalla paikalla on edelleenkin *pasuuna*, ja *Uuden testamentin* puolella näistä esiintyy kaksi ensimmäisen korinttilaiskirjeen luvussa 15, jossa puhutaan viimeisestä *pasuunasta*. Muissa kohdin Agricolan *pasuuna* on säilynyt uskollisesti vuosien 1933 ja 1938 suomennoksiin asti, mutta uusimmassa käännöksessä ehdot-

tomasti yleisin vastine on *torvi*. Erityisen selvänä muutos näkyy Ilmestyskirjassa, jossa seitsemällä enkelillä on nykyään seitsemän *torvea*. Muita *pasuunan* nykyvastineita ovat *merkkitorvi*, *oinaansarvi*, *sotatorvi* ja *torventoitotus*. Aron psalmisuumennoksessa *oinaansarvi* on tavallisempi kuin hyväksytyissä raamatunkäännöksissä.

Agricolan '*alamot*, *gittit* ja *mähälat* ovat säilyneet vielä muissakin Ruotsin ajan suomennoksissa, mutta huomiota herättää se, että vaikka tutumpien soittimien nimitysten yhteydestä on poistettu vierasperäinen rektio (soittaa jonkun) *päälle*, se on säilynyt näiden arvoituksellisten sanojen yhteydessä. Muutosta ei ole ilmeisesti rohjettu tehdä, kun ei ole ollut tarkkaa tietoa siitä, mihin sanat oikeastaan viittaavat.

Uusimmassa suomennoksessa on '*alamotin* kohdalla omaksuttu se yleisemminkin kannatusta saanut kanta, että kysymyksessä ei ole soitin vaan viittaus korkeaan äänialaan. Agricolan *gittit* on avattu *gatilaisiksi soittimiksi*. Sen sijaan *mähälathin* potentiaalisessa esiintymiskohdassa ei ole viittausta soittimeen, vaan käännös perustuu 'kuoro'-tulkintaan (vrt. edellä *choros*). Esimerkiksi psalmin 53 esitysohje on *Laulunjohtajalle. Kuorolauluna. Daavidin virsi*.

Juuri näiden mystisten heprean sanojen kohdalla on 1900-luvun käännöksissä suuret erot. Vuoden 1933 käännöksessä on *gatilaiden soittimien* paikalla aivan toisenlainen tulkinta: *veisataan kuin viininkorjuulaulu*. Tämä tulkinta perustuu siihen ajatukseen, että *gat*-sanan perusmerkitys 'kuurna' viittaa viinikuurnaan ja viininkorjuuseen. Alaviitteessä on kuitenkin huomautettu vaihtoehtoisesta tulkinnasta 'gatilaisella sävelellä'. Kummassakaan tapauksessa ei siis oleteta kohdan viittaavan mihinkään soittimeen. Myös psalmin 53 esitysohje on erilainen: *veisuunjohtajalle; veisataan kuin "Sairaus"; Daavidin mietevirsi*.

Jussi Aro korostaa psalmikäännökseen liittyvässä artikkelissaan, että juuri psalmien päällekirjoituksissa ja lajinimikkeissä on paljon kohtia, joiden merkityksestä ei ole luotettavaa tietoa. Omassa käännöksessään hän on menetellyt Agricolan tavoin ja jättänyt siihen joukon hepreankielisiä sanoja sellaisinaan. Esimerkiksi psalmin 53 esitysohje kuuluu *Laulunjohtajalle; kuten mahalat; Daavidin maskil*. Psalmin 8 päällekirjoituksena on *Laulunjohtajalle; kuten gittit. Daavidin psalmi*. Alaviitteeseen on lisätty huomautus, että *gittit* on epäselvä musiikkitermi.

Agricolan suomennosten vertailu samojen tekstien myöhempiin käännöksiin osoittaa havainnollisesti, että *Raamattua* käännettäessä on ollut ja on edelleenkin pakko todellisen tiedon lisäksi turvautua erilaisiin olettamuksiin, ja teksteissä on runsaasti kohtia, joista ei kääntäjien ja muiden asiantuntijoiden keskuudessa ole olemassa yksimielisesti hyväksyttyä kantaa. Joskus käsittämättömät kohdat on yksinkertaisesti häivytetty näkyvistä, kuten on laita esimerkiksi Agricolan '*alamotin*, *gittitin* ja *mähälatin* tapauksessa. Näitä sanoja ei ole aiemmin noteerattu myöskään Agricolan sanastoa koskevissa tutkimuksissa, vaikka ne kaikki esiintyvät suomenkielisten tekstien osana niin Agricolalla kuin myöhemmissäkin *Raamatun* suomennoksissa.

Toisaalta eri-ikäisten tekstien vertailu osoittaa, että selvien virheidenkään korjaaminen ei käy muitta mutkitta. Virheellinen, epälooginen tai merkitykseltään hämärä käännös, esimerkiksi *helisevä vaski* tai *kilisevä kulkunen*, on pitkän perinteen myötä saattanut saavuttaa sellaisen itseisarvon, että siitä luopuminen tuntuisi menetykseltä tai peräti pyhän tekstin väärentämiseltä.

Lähteet

Tutkimusaineistot

- AGRICOLA, MIKAEL 1543–1552: *Mikael Agricolan teokset 1–III*. I. Abckiria. Rucouskiria. II. Se Wsi Testamenti. III. Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista. Messu eli Herran Ehtolinen. Se meiden Herran Iesusen Christusen Pina. Daudin Psaltari. Weisut ia Ennustoxet. Ne Prophetat. Haggaj, Sacharla. Maleachi. IV. Tekstien selvennys. Lukuopas. Porvoo: WSOY.
- Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi*. Stockholmis 1642.
- Biblia, Se on Coco Pyhä Ramattu, Suomexi, Wastudest ojettu*. Turusa 1685.
- Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu, Suomexi*. Turusa 1758.
- Biblia, Se on Koko Pyhä Raamattu, Suomexi*. Turusa 1776.
- GVB = [Gustav Vasas Bibel =] *Biblia, Thet är: All den Helga Schrifft, på Swensko*. Upsala 1541.
- LUTHER, MARTIN 1545: *Die gantze Heilige Schrift Deudsch* 1–2, Anhang und Dokumente. Letzte zu Luthers Lebzeiten erschienene Ausgabe. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. Herrsching: Pawlak.
- MAT = *Mikael Agricolan teokset*. Aineistona on Agricolan teosten 1–3 uudistettu näköispainos vuodelta 1987 (WSOY, Porvoo). Saanti: <http://kaino.kotus.fi/korpus/meta/vks/agricola>.
- Raamattu*. Vanha käännös (1933, 1938). Uusi käännös (1992). Saanti: www.evl.fi/raamattu.
- SAOB = [Svenska Akademiens Ordbok =] *Ordbok öfver svenska språket*, utgifven af Svenska Akademien. Lund 1898–.
- SCHRODERUS, ERICUS 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. Utgivet med alfabetiska register over de svenska och de finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala 1941: Lundequistska bokhandeln.
- SKM I 1893= *Suomen kielen muistomerkkejä 1*. Mikael Agricolan käsikirja ja messu. [Sisältää myös useita samanaikaisia käsikirjoituksia, mm. Westhin koodeksin.] Toim. E. N. Setälä ja K. B. Wiklund. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SÖDERWALL, K. F. 1894: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund: Svenska Fornskriftsällskapet.
- Vulgata = Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*. Dritte, verbesserte Auflage 1983. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Kirjallisuus

- ARO, JUSSI 1985: *Psalmit nykysuomeksi. – Uusi testamentti ja psalmit nykysuomeksi*. Helsinki: Suomen Kirkon Sisälähetysseura ja Suomen Pipliaseura.
- HEININEN, SIMO 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Helsinki: Edita.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KLUGE – MITZKA 1960 = Friedrich Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 18. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOLARI, EINO 1947: *Musikinstrumente und ihre Verwendung im Alten Testament. Eine lexikalische und kulturgeschichtliche Untersuchung*. Helsinki.
- LEISIÖ, TIMO 1983: *Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pillisoittimet*. Tampere: Kansanmusiikki-instituutti.

- 1997: *Lyyra ja Pythagoras. Antiikin ajan kielisoittimia*. Kansanperinteen laitoksen julkaisuja n:o 23. Kanteleliiton julkaisuja n:o 4. Tampere.
- LÄAGLW = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den Ostseefinnischen Sprachen*. 1–II. A–O. Amsterdam 1991, 1996: Rodopi.
- MONTAGU, JEREMY 2002: *Musical Instruments of the Bible*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.
- SALMI, HEIDI [tulossa]: Mikael Agricolan kielen *ala-*, *ylä-* ja *pää-*vartaloiset adpositiot.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Valtion painatuskeskus 1985–2008.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STRENG, H. J. 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino osakeyhtiö.
- TUPPURAINEN, ERKKI 2009: *Pohjoismaiden keskiaikainen kirkkomusiikki*. Verkkojulkaisu: <http://muhi.siba.fi/muhi/bin/view/Articles/>.

SUMMARY

Instrument names in the translations of Mikael Agricola

The names of a few dozen different musical instruments appear in the religious works translated into Finnish by Mikael Agricola during the 16th century. The majority of these instruments feature in the Old Testament, which Agricola did not translate directly from the Hebrew but via a variety of extent translations in other languages. On the whole, the names alone do not give a clear indication of the precise nature of these instruments. Temporal and cultural differences give rise to discrepancies in the meanings of the various names used in the translations.

Agricola's translations mention wind, string and percussion instruments. The majority of the names he uses are foreign in origin, though he does use a number of Finnish names, for instance the term *kulkunen* denoting a cymbal or drum and *luikkuri* meaning a trumpet. In Finnish vernacular, the word *kulkunen* meant a small bell; thus Agricola's translation gives the wrong impression of word's original meaning.

The instruments mentioned with the greatest frequency in Agricola's translations are *pasuuna* 'trombone' and the Finnish *kantele*. The word *pasuuna* in fact referred to a signal horn not used to play music as such. The *kantele* referred to a plucked string instrument used to accompany hymns, to entertain audiences and to express emotions. The most common of Agricola's percussion instruments is the *trumpu*, a tambourine used to beat rhythms to a dance.

In modern translations of the Bible, Agricola's terms *huilu* 'flute' and *rumpu* (= trumpu) 'drum' have been largely preserved. The *kantele* has been deleted altogether and replaced with the term *lyyra* 'lyre' or occasionally *harppu* 'harp' or *kielisoitin* 'string-

ged instrument'. The second most common of Agricola's instruments, *psalttari*, has been replaced with the term *harppu* 'harp'.

Agricola's translations also feature three Hebrew words, *'alamot*, *gittit* and *māhālat*, which, at least in certain contexts, have been understood to refer to musical instruments. Previous Agricola research has not paid these terms particular attention, even though they frequently appear in later Bible translations as well.

Comparison of Agricola's work with newer translations demonstrates that Bible translators have always been forced – and, indeed, are still forced – to rely as much on assumptions as on real knowledge.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Suomen kieli

20014 Turun yliopisto

Sähköposti: etunimi.sukunimi@utu.fi